

Kelam İlmî Açısından Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma

A Research on Folk Belief From The Perspective of Kalām

Ethem KARAÇOBAN

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli/Türkiye

Dr., Ministry of National Education, Kocaeli/Türkiye

ethemkaracoban@mail.com | orcid.org/0000-0001-8906-8287 | ror.org/00jga9g46

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Recieved

30 Ocak 2024 30 January 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

22 Mayıs 2024 22 May 2024

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2024 30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with plagiarism software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ethem Karaçoban).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ethem Karaçoban).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“Karaçoban, Ethem. “Kelam İlmî Açısından Halk İnanışları Üzerine Bir Araştırma”. *Kader* 22/1 (Haziran 2024), 156-178. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1428493>”

Öz

Halk inançları muhteva olarak oldukça geniş bir alanı içine alır. Dinî alana dönük halk inançları olduğu gibi, hava durumu, sosyal, ekonomik, askerî veya sivil hayat, eğlence, üzüntü gibi akla gelebilecek her alanla ilgili olmak üzere halk inançlarına rastlamak olağandır. Makalede daha çok üzerinde durulacak husus, insanlar arasında canlı bir şekilde varlığını sürdüren ve İslâm akâidiyle ilgisi olan halk inançlarıdır. Üzerinde duracağımız halk inançlarının önemli bir kısmı sadece dinî açıdan yanlış olmakla kalmamakta aynı zamanda İslâm akâidinin doğru bir şekilde öğrenilmesinin önüne geçmektedir. Bu yönüyle konu kelâm ilminin alanına girmektedir. Zira kelâm ilminin konusu inanç esaslarıdır. Dolayısıyla kelâm açısından halkın sahip olduğu inançların yapısının ve gündelik hayata yansımalarının bilinmesi önemlidir. Her ne kadar bu tür çalışmalar bazı sosyal disiplinler tarafından yapılsa da kelâm açısından bir boşluğun olduğu ortadadır. Zira bu bilimlerin dinî hususları bir vaka olarak inceler. Değer yargısında bulunmaz. Halbuki kelâm sadece tespit ile yetinmez. Ait olduğu dinin bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunur. Bu onun görevidir. Bilgilerimize göre kelâm ilmi alanında modern araştırma yöntemlerini kullanarak insanların inanç ve davranışlarını inceleyen çalışmaların sayısı azdır. Makalede, temel dinî esasların bir kısmını ve bazı halk inançlarını içeren sorularla, halkın dinî kabul ve yaşayışları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İman, Tevhid, Kültürel etki, Halk inançları.

Abstract

Folk beliefs encompass a fairly broad range of content. Just as there are folk beliefs in the religious field, it is common to encounter folk beliefs in every conceivable field such as weather, social, economic, military or civil life, entertainment, and sadness. The focus of this article is predominantly on folk beliefs that continue to exist vividly among people and are related to Islamic beliefs. These folk beliefs are not only religiously incorrect but also hinder the proper understanding of Islamic beliefs. In this regard, the subject falls within the field of kalâm, as kalâm deals with the principles of belief. Therefore, for kalâm, it is important to understand the structure of people's beliefs and their reflections on daily life. Despite some social disciplines conducting studies in this area, there is an evident gap in terms of kalâm, as these disciplines treat religious issues as a case without making value judgments. However, kalâm does not merely settle for determination; it evaluates from the perspective of the religion to which it belongs. To the best of our knowledge, there are few studies examining people's beliefs and behaviors using modern research methods in the field of kalâm. In this article, an attempt was made to determine the religious acceptance and life of the people through questions covering some of the basic religious principles and certain folk beliefs.

Keywords: Kalâm, Faith, Tawhîd, Cultural influence, Folk beliefs.

Giriş*

İslâm literatüründe daha çok batıl inanç, hurafe, bid'at gibi kelimelerle ifade edilen halk inançları, tarih, antropoloji, sosyoloji ve dinler tarihi gibi birçok disiplinin ilgi alanına girdiğinden yapılan tanımlamalar da tabii olarak farklılık göstermektedir. Dikkat edilmesi gereken önemli bir husus ise bu tanımlamaların çoğunlukla tarafsızlıktan uzak olmalarıdır. Bu yaklaşımlardan bazılarında göre halk inancı boş inanç demektir. Gaybı bilmek arzusuyla bazı rastlantısal benzerlikleri iyilik ve kötülüğün alametleri olarak kabul eden, bilimin ve geçerli bir dinin doğrulamadığı tabiatüstü güçlerin varlığını kabul eden ve genellikle nesilden nesile tevarüs eden inanmalar¹ halk inancı olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda halk inançları akli dayanağı olmayan irrasyonel inanmalar olup temelde bir kısım nesnelere uğurlu ya da uğursuz olduğu inancından neşet eder. Temelde gizemli güç sahibi olduğu kabul edilen varlıkların korkularından emin olmaya dayanır. Halk inancı, genel

* Bu çalışma Prof. Dr. M.Saim Yeprem danışmanlığında 17.09.2004 tarihinde tamamladığımız Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2004).

¹ Sedat Veyis Örnek, *Budunbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973), "Boş inanç", 17.

olarak felsefede aklın yetersizliğinden kaynaklanan inançları kapsar. Bazı tanımlamalarda ise bilim karşıtı olan inançlar boş inanç olarak ifade edilmiştir.² Bu tanımlamaların tarafsızlıktan uzak olduğu açıktır. Halk inançlarını, halka mal olmuş biçimiyle doğru ya da yanlış ayırımı yapılmaksızın halkın sahip olduğu inançlar şeklinde tanımlayanlar da olmuştur.³ Bu çalışmada halk inancını çoğunlukla tanımlandığı üzere kuruntulara dayalı, herhangi mantıklı bir nedeni bulunmayan inançlar anlamında değil, katılımcıların dinî yaşantılarını tasvir etmek üzere İslâm dinine inanış ve davranış şekillerini ifade etmek için kullanacağız. Burada halk inançları tabirinin kullanılması, dinî hususların halk tarafından nasıl anlaşıldığı ve ne şekilde yaşandığını betimleme amacına matuftur.

İlmî araştırmalar literatüre bir katkı sunmak veya mevcut bir problemi çözmek için yapılır.⁴ Bu çalışmanın problemi, İslâm dini özelinde inananların anlama düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkan, içinde eski kültürlere ait birçok unsurun bulunduğu senkretik bir yapıya sahip olan⁵ ve zaman zaman münzel din ile uyumsuzlukların görüldüğü popüler dindarlık anlayışı ve bu anlayıştan mütevellit dinî yaşantının yeteri kadar bilinmemesiyle ilgilidir. Bize göre bu durum en az sosyal bilimlerin ilgi alanına girdiği kadar kelâm ilminin alanına da girmelidir. Popüler dindarlık anlayışından kaynaklanan yaşayış biçimlerinin dinî açıdan değerlendirilmesi gereken sonuçları vardır. Dolayısıyla konunun kelâm disiplini açısından öncelikli olarak araştırılması gerekmektedir.

Kelâm sahasında yapılan çalışmaları ana hatlarıyla kelâm tarihi ve güncel çalışmalar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Biz bu çalışmada, yeteri kadar gündeme gelmediğini düşündüğümüz kelâmın güncel boyutuna yer vermeyi düşündük. Araştırma yapmanın sahip olunan bilgileri sadece tekrar etmek olmadığından hareketle meselenin İslâm düşüncesi açısından oldukça önemli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Halkın sahip olduğu inançları tanıma çalışmalarını, yaşadığımız coğrafya açısından ve beşerî bilimlerle iştigal edenlerin değerlendirmeleri ile ele alacak olursak, geldiğimiz noktada yaşanan değişimler sonucunda dinin algılanış ve yaşanış şeklini inceleyen bağımsız ampirik çalışmaların az ve yetersiz olduğunu söyleyebiliriz.⁶ Zira artık değişimler önceki dönemlerden çok daha hızlı gerçekleştiğinden yapılan çalışmalardan elde edilen verilerin geçerlik süreleri kısalmaktadır. Bu nedenle sözü edilen çalışmaların daha sık ve kapsayıcı bir şekilde yapılması önem arz etmektedir. Sayıca az ve yetersiz olan bu çalışmaların kahir ekseriyeti ise din sosyolojisi, din psikolojisi gibi alanlarda çalışan ilim adamları tarafından yapılmıştır. Sözü edilen disiplinlerin konuya bakış açısı ile kelâmın konuya bakış açısı arasında ortak yönler olmakla beraber esasta farklılıklar mevcuttur.

Amacımız yaşanan şekliyle dinî hayatın en azından bir kısmını hayatın bizzat faili olan insanlar yoluyla tespit etmek ve kelâm ilminin bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunarak bunları gündeme getirmektir.

İnanç tespiti çalışmalarının Batı'da yaygın olduğunu biliyoruz. Gerçekte bunlar inanç bölgelerini belirleme çalışmalarıdır. Belirlenen coğrafyada hangi dinî ya da ruhsal yönelimlerin yaygın

² Hançerlioğlu, "Boş İnanç", *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977), 1/ 191-192.

³ Ali Çelik, *Halk İnançları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1995), 22.

⁴ Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2002), 17.

⁵ Mustafa Arslan, Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/1 (2003), 100.

⁶ M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 59.

olduğunu araştırarak bölge halkının dinsel eğilim ve dinî algılayışlarını tespit etmeye çalışırlar.⁷ Mezkûr çalışmaların Türkiye’de ise yeni olduğunu ifade edebiliriz.

Konumuz din sosyolojisi, din psikolojisi gibi diğer bazı beşeri bilimlerin alanı ile ilgili görülebilir. Bu bir bakıma doğrudur. Ancak bu bilim dalları tarafından ortaya çıkarılan sonuçlar değerlendirilmeye tabi tutulmaz. Zira bu bilimler, din olgusuna toplumsal ya da bireysel bir gerçeklik olarak bakar. Hak ya da bâtil olmasıyla ilgilenmez. Tarihi gelişimlerini ele alır. Bunların doğruluk ya da yanlışlıklarıyla uğraşmaz. Ancak kelâmın konumu farklıdır. Kelâm sadece durum tespitiyle kalmaz. Savunduğu dinin bakış açısıyla verileri değerlendirerek varsa eğer bunların ıslahı ya da yok edilmesi hususunda öneriler sunar. Başka bir ifade ile sözü edilen bilimler dinî kaynaklı yönelimlere bir olgu olarak baktıklarından değer hükümlerinden kaçınırlar. Kelâm dinî hayatı sadece tespitle kalmaz. Yapılan tespitlerden sonra bu veriler hususunda değerlendirmelerde bulunmak suretiyle gözlemlenen davranışların dinin temel esaslarına kıyasla dinî hayat içerişindeki yerini tayin hususunda fikir beyan eder. Başka bir ifade ile gözlemlenen davranışların dinî anlayış açısından olumlu ya da olumsuz olduğu yönünde çıkarımlar yapar. Bu çıkarımlar üzerinde değer hükümlerinde bulunur. Zira kelâm esas itibariyle muayyen bir dinin inanç kaidelerini esas alır ve bunların izahlarını yaparak gelecek muhtemel itirazlara karşı inanç esaslarını savunur. Kelâm ilmi için yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi dinleri müdafaa görevi kelâm ilminindir. Nitekim içerik ve görünüüşleri farklı da olsa hak ya da batıl hemen bütün dinlerin kendilerine has kelâm disiplinleri vardır.⁸

İlim adamlarından beklenen hususlardan birisi onların objektif olmalarıdır. Ancak bazı bilim adamları zaman zaman olması gereken tarafsızlık özelliklerinden uzaklaşarak bazen özel bir dini bazen de ayırım yapmadan tüm dinleri hatta tüm inançları hedef alarak çalışma yapabilmektedir. Diğer bir husus ise inançlar ya da dinler alanında yapılan çalışmaların belirli bölge ve belirli dinlere mahsus olmasıdır. Örneğin Durkheim’in araştırmaları Avustralya yerlileri ve bazı Uzak Doğu dinleriyle sınırlıdır.⁹ Bu tür nakisalarla yapılan çalışmaların eksik olacağı ve dolayısıyla genelleme yapmanın doğru olmayacağı açıktır. Modern toplumların dinî yaşantıları üzerine yapılan çalışmalarda genellikle bu tür araştırmalar kutsala saygısızlık olarak algılanıp gereği gibi yürütülmemiş, ya da dine karşı olumsuz tavır takınan araştırmacıların bakış açısı altında yanlış bir temele dayandırılmaya çalışılmıştır.¹⁰

Dinî inanç ve yaşantıları tanımanın en sağlıklı yolu, bu alanda kullanılan modern ilmî yöntemlerle gerçekleştirilecek çalışmalardır.¹¹ Öyleyse dinî hayatın dolayısıyla Kur’ânî düşüncenin anlaşılır bir tarzda ele alınmasının önemli bir yönü de olgulara dayalı araştırmalara ve bu araştırmaları yorumlamak için uygun bir metoda ihtiyaç duyulduğu gerçeğidir.¹²

⁷ A. Saim Kılavuz - Tefvik Yücedoğru. *Üniversite ve Köy Gençliğinin İnanç Problemleri Üzerine Alan Araştırması* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1998), 56.

⁸ Muhammed Abduh, *Risâletü’l-Tevhîd*, haz. Reşîd Rızâ (Kâhire: Dârü’l-menar, 1366/1947), 5.

⁹ İzzet Er, *Din Sosyolojisi Makaleler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 99.

¹⁰ Maurice Duverger, *Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), 65-66; Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat* (İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999), 23.

¹¹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 79-80.

¹² Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaçoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 231.

Bu kapsamda kelâm alanında yapılacak çalışmalar nasıl olmalıdır? Bu soruya ana hatlarıyla iki başlık önermek mümkündür. Elbette başlıklardan ilki Kur'ân'a ve yaşayan Kur'ân olan Hz. Peygamber'e rücu, diğeri ise zamanı tanımaktır. Bu iki ana başlığı önermenin haklı nedenleri vardır. Zira Müslümanın hayatına yön vermesi istenilen temel ilkeler indirildiği şekliyle Kur'ân'da mevcuttur. Dolayısıyla temel ilkelere dönmek için buna mecburuz. Hiç şüphesiz bu ilahi kitabı en iyi anlayan ise ilahi vahye muhatap olan Hz. Peygamber'dir. İfade etmeye çalıştığımız bu dönüş sadece ibadetlere ve bunların ifa ediliş şekillerine dönüşü değil aynı zamanda hep canlı ve dinamik olan ve her iki dünyayı imarı hedef alan ilkeleri yeniden faal kılmayı kapsar. Bu dönüş İslâm'ın ilk yıllarındaki canlılığı ve saflığı yeniden gündeme getirmeye matuftur.¹³ Kur'ân çağlar üstü bir kitap olduğundan hem geçmişe hem yaşanan ana hem de geleceğe ait değerlendirmeler ihtiva eder. Dolayısıyla Kur'ân'ı anlamak; kesintisiz bir çabayı ve derin bir tefekkürü gerekli kılar.

Bir başka başlık ise kelimenin tam anlamıyla zamanı tanımak olacaktır. Bu kapsamda muhatabımız insan olduğuna göre zamanın insanını bütün yönleriyle ve olabildiğince iyi tanımak zorundayız. Bu, yolculuk için yapılacak hazırlık gibidir. Hazırlıksız çıkılan yolculuğun problemlerden hâlî olamayacağı aşikârdır. Kelâmın ana konusu da inanç ve davranışları dolayısıyla insan olduğuna göre, yaptığı çalışmaların sağlam bir zemine oturabilmesi için inançları açısından insanı tanımak zorundadır. Aksi takdirde hep yakınılan konulardan olan "halktan kopuk olma" şikâyetleri gündemdeki yerini hep korur.

Önerdiğimiz çalışmanın adı aslında bir yönüyle inançları sorgulamadır. Bu ise çok kapsamlı olup neredeyse hayatın tamamını içine alabilmektedir.¹⁴ Tüm bu zorlukları hesaba katarak sözü edilen halka ulaşılabilir ve etkili bir iletişim kurulabilirse doğruların daha çok insana ulaşması sağlanabilir. Düşünürler, bir kabri ziyaret ederek dileklerini burada medfun veya medfun olduğu kabul edilen kişiye arz etmek için kilometrelerce seyahati göze alan insanların duygularını ciddiye almak zorundadır.

İnsanların o günkü ihtiyaçları çok önemlidir. Susuzluk ya da açlıktan güçsüz düşmüş, son nefesini tüketmek üzere olan bir şahsa gelecekte sahip olabileceği konfordan ve şaşalı bir hayattan bahsetmenin bir çekiciliği yoktur. Bu durumda kendisine verilecek bir bardak su ya da bir dilim ekmek ileride verileceği vaadinde bulunan dünyaların hazinesinden daha anlamlıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında halkın yaşadığı dinî hayatı tanımının gerekliliği ortaya çıkar. Başka bir şekilde ifade edecek olursak diğer beşeri bilimler alanında olduğu gibi ilgili dinî ilimler sahasında da günümüzde, toplum ve toplumsal değişim konuları, yapılacak çalışmalar arasında ilk sırayı almalıdır.

Çalışmanın bir başka yönü ise yaklaşık yirmi iki yıl arayla aynı sorularla aynı yerleşim bölgesinde tekrarlanmasıdır. Şüphesiz yirmi iki yıl insanlık tarihi için kısa bir zaman dilimidir. Ancak insan ömrü söz konusu olunca hatırı sayılı bir süreyi ifade eder. Değişimin eski devirlerle kıyas edilemeyecek şekilde hızlandığı bir zamanda insanların inançlarında değişim olup olmadığını

¹³ Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*. çev. Cemal Aydın (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 26.

¹⁴ Toplumsal olaylar mutlaka sorgulanmalıdır. Ancak bu sorgulamalar insanları rahatsız etmeden ve kuşkulandırmadan yapılmalıdır. Zira sorgulamalar sırasında insanlarda şüphe uyandırılırsa aydınlar bir şeyler yapma olanağını yitirirler. Bryan Magee, *Yeni Düşün Adamları*, haz. Mete Tunçay, çev. İlkey Sunar - Hüldan Gürsel (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985), 4.

bilmek oldukça önem arz etmektedir. Günün insanına hitap etmek için onu elden geldiğince tanımak elzemdir.

1. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın uygulamalı araştırma kısmında bilimsel araştırmalarda sık kullanılan anket metodu, temel kavramlar kısmında ise dokümantasyon metot ve teknikleri kullanılmıştır. Toplam 61 sorudan oluşan anket, yaklaşık olarak 500 kişiye dağıtılmıştır. Dağıtılan anketlerden geri dönüşü olanlar incelenmiş hatalı işaretleme yapılanlar ayıklanmıştır. Kurallara uygun doldurulduğu görülen anketler değerlendirmeye alınmıştır. Bunların adedi birinci araştırmada 398, ikinci araştırmada ise 359'dur. Kurallara uygun doldurulduğu tespit edilen anketler SPSS programında çeşitli yönleriyle analize tabi tutulmuştur. Sorular gerektiğinde cinsiyet, aylık gelir, eğitim vs. açısından çaprazlama sorgulanmış olmasına rağmen çeşitli nedenlerle makalede bu değerlendirmelere yer verilmemiştir. Çalışmada sonuçlar sadece yüzdeler dilimlere ayrılmış ve değerlendirilmeler bu dilimler üzerinden yapılmıştır. Çalışmada esas alınan anket, ilki 2001 ikincisi ise 2022-23 yıllarında olmak üzere iki ayrı zamanda uygulanmıştır. Her iki ankette de aynı sorulara yer verilmiş ancak gelir durumu ile ilgili soruda rakamlar güncellenmiştir. Anket verilerinden söz edilirken bazen ilk ya da ikinci anket olarak zikredilmiş ve ikinci çalışmaya ait veriler italik olarak verilmiştir. Tablolarda ise sonuçlar ilk sütunda I.A son sütunda ise II.A şeklinde gösterilmiştir.

2. Araştırma Bulguları ve Yorumlar

2.1. İnanç (İman) Boyutu

Bu başlık altında bazı temel dinî esaslara olan inançlar araştırılmıştır. Kurumlaşmış dinlerin tamamı, bu dinleri tanımlayan ve onu ayakta tutan birtakım usullere sahiptir. Sözü edilen usuller dinin değişmezleri olup her müntesibin bu kaidelere sahip olması beklenir. Bu temel esaslar nazarî olup dinlerin temel iman esaslarını oluştururlar. Dinî hayata kuvvet veren ve dinamizm kazandıran hep bu nazarî ilkelerdir. Dolayısıyla bu temel prensiplerde ortaya çıkabilecek bir başkalaşma dinin tamamını etkileyebilecek durumdadır. Mezkûr inanç esaslarının en başında ise, farklı dinlerde değişik tanımlama ve isimlendirmelere rastlanılsa da şüphesiz Tanrı inancı yer alır. Bu çalışmada konuya Kur'ân'ın bakışı esas alınarak yaklaşım ve iman esaslarında herhangi bir sapmanın olup olmadığına işaret edilmiştir.

2.1.1. Allah'a İnanç

Müslümanlar açısından inanılması zorunlu olan itikâdî esaslar arasında birinci sırada Allah'ın varlığına ve birliğine şüphe duymadan iman etmek gelmektedir. Genel olarak diğer dinler açısından da Allah'ın varlığına iman temel inanç esasları arasında merkez noktayı oluşturmaktadır. Dinlerin diğer tüm inanç esasları temelde Allah'a imana dayanır. Allah'a iman olmadıkça diğer esasların bir önemi yoktur. İnanç sistemimdeki bu konumundan dolayıdır ki İslâm literatüründe Allah'a iman "aslî-usûl" olarak isimlendirilmiştir.

Yaptığımız her iki araştırmada da katılımcıların kahir ekseriyetinin Allah'a inandıkları görülmektedir. Sözü edilen çalışmaların birincisinde Allah inancına sahip olanların oranı %96,5 ikincisinde ise %93,6'dır. Değişik zaman ve bölgelerde gerçekleştirilen araştırmalarda benzer oranlar ortaya çıkmıştır. Diğer temel itikâdî esaslara olan inançlar da yüksek olmasına rağmen

bunların oranları Allah inancına ait oranlardan daha düşüktür. Elbette araştırmaların yapıldığı yerleşim yerlerine göre rakamlar farklılık göstermektedir. Örneğin Erzurum’da yapılan bir araştırmada katılımcıların tamamının Allah inancına sahip oldukları görülürken İzmir’de yapılan bir araştırmada ise Allah’a iman edenlerin oranının %83,7 olduğu tespit edilmiştir.¹⁵ Verilen oranlardan katılımcıların büyük bir çoğunluğunun her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten bir Allah’ın varlığına inandıkları görülmektedir. Burada Allah’a iman ettiklerini ifade edenlerden bir kısmının konu ile ilgili olarak akıllarında bazı soruların olduğu ortaya çıkmaktadır. Mevcut sorular hakkında bilgimiz olmadığından bunları inanmayanlar grubuna dâhil etmenin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zihinlerinde Allah’a ait bazı soruların olduğunu söyleyenlerin oran olarak ifadesi %1,8 ve %3,9’dur. Allah’a inanmadığını beyan edenlerin oranı birinci çalışmada %0,5 ikinci çalışmada ise %2,5’tir. Görüldüğü gibi her iki çalışmada da Allah’a inanmadıklarını ifade edenleri gösteren rakamlar oldukça küçüktür. Bu çalışma kapsamında söz konusu düşüştü açıklayabilecek verilere sahip değiliz. Ancak rakamlar küçük olsa da araştırmaya değer önemli bir konudur. Rakamlardan hareketle halkın Allah inancının çok yüksek seviyede olduğunu söyleyebiliriz.

Yapılan araştırmaların yer ve zamanına ve diğer değişkenlere göre sonuçların farklılık gösterdiklerini belirtmiştik. Örneğin Türkiye nüfusu esas alınarak yapılan çalışmalar arasında Tanrı’ya inanmayanların oranı 1996 yılında yapılan bir araştırmaya göre %2, Tanrı’ya inandığını söyleyenlerin oranı ise yaklaşık %98 düzeyindedir. Çeşitli zamanlarda yapılan araştırmalarda elde edilen rakamlar farklılık gösterse de genel olarak Allah’a iman noktasında sonuçlar yüksektir. Aynı kurum tarafından 2018 yılında yapılan araştırmada ise Tanrı’ya inanmayanların oranları %5 olarak verilmiştir.¹⁶ Konda araştırma şirketinin 2007 yılında yaptığı çalışmada katılımcıların %3,2’si inançsız olduğunu ifade ederken kalan %96,8’i dini gereklilikleri yerine getirme durumları farklı olmalarına rağmen kendilerinin Müslüman olduğunu beyan etmiştir.¹⁷ 2013 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan bir araştırmada hiçbir şüphe duymadan Allah’ın varlığına ve birliğine inananların oranının %98,7 olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁸ 2023 yılında TİDA tarafından yapılan çalışmada ise şüphesiz bir şekilde Allah’a inananların oranı %85,7, konu hakkında bir takım şüphelerinin olduğunu ifade edenlerin oranının ise %8,6 olduğu görülmektedir. Bu ikisinin yani Allah’a inananların oranı %94,3’tür.¹⁹ Buradaki şüphelerin ne tür bir şüphe olduğu bilinemediğinden bu kesim Allah’a inananlar grubu içinde değerlendirilmesinin doğru olacağı kanaatindeyiz Öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucu da benzerdir. Örneğin burada Allah’a inanmadığını beyan edenlerin oranı %1,2 olarak verilmiştir.²⁰

¹⁵ Günay, Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat, 72; Köktaş, Türkiye’de Dinî Hayat, 78.

¹⁶ Ayşe Dokur vd., “Türkiye’de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Üzerine Boylamsal Bir Analiz”, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 21/2 (Eylül 2021), 748.

¹⁷ Konda Araştırma ve Danışmanlık (KONDA), *Gündelik Yaşamda Din Laiklik ve Türban Tartışması* (Aralık 2007).

¹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması*, (Ankara, y.y., 2014), 11.

¹⁹ Marmara Üniversitesi Nüfus ve Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi, “Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık”, (Erişim 13 Temmuz 2023).

²⁰ Selman Yılmaz, *Türkiye’de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri* (PDF: Grafiker Yayınları, 2019), 130.

Tablo 1: Allah Hakkındaki İnançınız

	I.A %	II.A %
Her şeyi yaratan ve her şeye gücü yeten bir Allah'ın varlığına inanıyorum	96,5	93,6
Allah'ın varlığına inanıyorum ama bu konuda aklımda sorular var	1,8	3,9
Allah'ın varlığına inanmıyorum	0,5	2,5

2.1.2. Meleklerle İnanç

Katılımcılar çok büyük oranda meleklerin varlığına inandıklarını belirtmişlerdir. Yapılan iki araştırmada da rakamlar birbirine yakındır. (Tablo 2) Katılımcıların kendilerine yöneltilen ve meleklerle imanı sorgulayan soruya I. araştırmada % 97'si II. araştırmada ise % 95,5'i evet cevabını vermiştir. Meleklerle inanmayanların oranı ise I. araştırmada %1,0 ikincisinde ise % 1,9'dur.

Tablo 2: Meleklerin Varlığına İnanıyor musunuz?

	I.A%	II.A %
İnanıyorum	97	95,5
Kararsızım	1,3	2,5
İnanmıyorum	1,0	1,9

2.1.3. Kur'an'ın Doğruluğuna İnanç

Müslümanların hemen hemen tamamı Kur'an'ın evrensel ve çağlar üstü bir niteliğe sahip olduğuna inanır. Kur'an'ın evrensel olması bütün beşerî ilgilendirdiği ve herhangi bir tarih dilimiyle mukayyet olmadığı anlamına gelir. Bunun yanında Kur'an'ın tarihselliği konusunu gündeme getirerek her çağa hitap etmediğini iddia edenler olmuştur. Kur'an'ın tarihselliği konusunun yabancı kaynaklı olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.²¹ İlk yaptığımız çalışmada anketi cevaplayanların %94'ü son çalışmada ise %90,3'ü bu soruya olumlu cevap vererek Kur'an'da bahsi geçen meselelerin evrensel ve çağlar üstü olduğuna inandığını beyan etmiştir. Bu konuda kararsız olanların oranı %4,8 ve %5,0 inanmayanların oranı ise sırasıyla %0,8 ve %2,8'dir. (Tablo 3) Yapılan bir başka araştırmada ise Kur'an'da anlatılanların doğru olduğuna ve tüm çağlar için geçerli olduğuna inananların oranı %96,5 olarak verilmiştir.²²

²¹ M. Fatih Kesler, "Kur'an-ı Kerim'in Evrenselliği ve Tarihselliği", *İslami Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 27.

²² DİB, Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması, 17.

Tablo 3: Kur'ân'da Anlatılan Konuların Doğruluğuna ve Bütün Çağlar İçin Geçerli Olduğuna İnanıyor musunuz?

	I.A %	II.A%
Evet	94,0	90,3
Kararsız	4,8	5,0
Hayır	0,8	2,8

2.1.4. Âhîret Hayatına İnanç

Âhîr, evvel kelimesinin zıddı olup son anlamına gelir. Âhîret ise âhîr ile aynı kökten gelir. İlahi dinler ve özellikle İslâm terminolojisinde, bazı yönleriyle dünya hayatına benzese de gerçekte çok daha farklı bir mahiyet arz eden ve ölümlle başlayıp sonsuza dek sürecek olan hayatı ifade eder. Zaman zaman cehennem ebediliğini farklı şekillerde yorumlayıp azabın geçiciliğini savunanlar çıksa da cennet ve cehennem ebediliği ve dolayısıyla âhîret hayatının sonsuzluğu bütün İslâm âlimleri tarafında kabul edilmiştir.²³ İlkel olarak nitelenenler dâhil olmak üzere hemen tüm dinlerde âhîret inancına rastlamak mümkündür. İslâm inanç sisteminde âhîrete iman, merkezi bir öneme sahiptir. Aslında insanların ümitlerini canlı tutan, onların imanlarına dinamizm kazandıran en önemli faktörlerden birinin âhîrete iman olduğu söylenebilir.

Katılımcıların, âhîret hayatına ve burada bazı insanların cezalandırılacağına ve diğer bazılarının ise mükâfatlandırılacağına olan inançlarının oranı (Tablo 4) ilk ankette %93 iken yapılan ikinci ankette bu oran %93,6 olarak gerçekleşmiştir. Allah'a inananların yüzdelik oranlarından daha düşük olsa da (ikinci araştırmada Allah'a imanla, âhîrete iman aynı orana sahiptir.) sonuçlara bakıldığında İslâm inanç sisteminde merkezî bir konuma sahip olan âhîrete imana ait olan rakamların oldukça yüksek olduğu ifade edilebilir. Yapılan farklı çalışmalarda değişik sonuçları görmek mümkündür Örneğin, öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada, ankete katılanların %85,6'sı âhîrete inandığını ifade ederken %8,3'ü soruya kısmen katıldığını belirtmiştir.²⁴ Ortaöğretim öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada ise âhîrete inananların oranı %85,5 olarak verilmiştir.²⁵ Dünya Değerler Araştırması verilerine göre 2007 ve 2018 yıllarında âhîret hayatına inananların oranı %98 olarak tespit edilmiştir.²⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan araştırmaya göre de âhîrete inananların oranı %96,2'dir.²⁷ Genel olarak verilerde katılımcıların büyük bir kısmı âhîrete inandığını beyan etmiş olsa da, reenkarnasyona inanç sonuçlarına bakıldığında da görüleceği üzere bu konuda kafaların karışık olduğu söylenebilir. Zira çalışmalarımızda görüldüğü gibi âhîret hayatına inananların oranları yüksek seyrederken, reenkarnasyon konusunda karşımıza daha değişik bir tablo çıkmaktadır. Birinci ankette reenkarnasyona inanmayanların oranı %69,1, ikincisinde ise %62,7, reenkarnasyona inananların oranı ilk araştırmada %16,3, ikinci araştırmada %21,2 ve kararsız

²³ Bekir Topaloğlu, "Âhîret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/543-548.

²⁴ Yılmaz, Türkiye'de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri, 140.

²⁵ Necip Fazıl Mendeş, *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri -Tuzla Örneği-* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 52.

²⁶ Dokur vd., "Türkiye'de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Üzerine Boylamsal Bir Analiz", 750.

²⁷ DİB, Türkiye'de Dini Hayat Araştırması, 26.

olanların oranları sırasıyla %12,8 ve %9,2'dir.²⁸ İkinci araştırma verilerinde reenkarnasyona inananların oranlarında yaklaşık %5'lik bir artış gözlemlenmektedir. Diğer verilerle beraber değerlendirildiğinde genel olarak reenkarnasyon hususunda zihinlerin karışık olduğu söylenebilir. Burada insanların reenkarnasyonu tam olarak algılayamadıkları hususu da ihtimal dâhilindedir.

Tablo 4: Âhiret Hayatına; Bazı İnsanların Cezalandırılacağına, Bazı İnsanların Ödüllendirileceğine İnanıyor musunuz?

	I.A%	II.A %
Evet	93,0	93,6
Kararsız	4,3	4,5
Hayır	2,0	1,9

2.1.5. Kader Anlayışı

Kader inancı insanın yaşadığı her coğrafyada karşımıza çıkan bir konudur. İnançsal yapıları nasıl olursa olsun bütün insanların bir kader inanç ve algılayışlarından bahsetmek mümkündür. Burada incelediğimiz konu daha çok insanların kaderden ne anladıkları konusuyla ilgilidir. Yerleştiği coğrafyalardan hareketle inançsal yapılarını esas alarak insanları kategorize etmek bize her zaman doğruyu söyleyebilir. Bu açıdan katılımcıların kaderden ne anladıklarını ifade eden dağılım dikkat çekicidir. Tabloyu tarihi mezheplerin görüşleri açısından değerlendirecek olursak, katılımcıların çoğunluğunun, insanların işlemiş oldukları fiillerinde seçme özgürlüğüne sahip olmadıklarına vurgu yapan cebrî bir anlayışa sahip oldukları görülür. Bu görüşte olanların oranları birinci çalışmada %62,3, ikincisinde ise %34,3'tür. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi yapılan ikinci çalışmada cebr anlayışına sahip olduklarını ifade edenlerin oranlarında önemli bir düşüş gözlemlenmiştir. Bunun yanında "Allah'ın bir kaderi vardır ama fiillerimizi biz seçeriz" ifadesine katılanların oranları sırasıyla %27,9 ve %57,9'tür. Burada ise artış söz konusudur. Yani kader konusunda insanların önemli bir kısmının cebr anlayışından uzaklaştıklarını söyleyebiliriz. Araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre kitabi bilgilerden hareketle değerlendirme yaparak bir coğrafya halkının tamamını tarihi görüşlerden birine dâhil etmek yani bu halkın belirli bir mezhebin müntesipleri olduğunu ifade etmek doğru olmaz. Örneğin kader konusunda Anadolu halkının bir bütün olarak Mâtürîdî anlayışa sahip olduğunu ifade etmek gerçeklerle örtüşmemektedir. Nitekim yaptığımız çalışmalarda ikinci çalışmada kulun işlediği fiiller hususunda cebr fikrine sahip olanların oranlarında ciddi bir düşüş görülse de katılımcıların önemli bir kısmının cebr anlayışına sahip oldukları ortaya çıkan rakamlardan anlaşılmaktadır. İslâmî düşünce geleneğinde bireyin irade hürriyetine vurgu yaparak işlemiş olduğu fiillerinde insanın iradesini ön plana çıkaran ve Mu'tezile mensuplarının görüşü olarak bildiğimiz düşünciyi yansıtan "Kader denilen bir hadise yoktur, insan kendi fiilini kendisi yapar." cümlesini doğru olarak işaretleyenlerin oranı yine sırasıyla %6,0 ve %3,9'dur. Veriler, her ne kadar bazı mezhep ya da ekoller kurumsal olarak varlıklarını sürdürmesine de fikirlerinin bir şekilde yaşadığını göstermektedir.

²⁸ Ethem Karaçoban, *Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 238.

Tablo 5: Kader Hakkında Sizce En Doğrusu Hangisidir?

	I.A %	II.A %
Allah bütün olayları önceden belirlemiştir.	62,3	34,3
Allah'ın bir kaderi vardır ama fiillerimizi biz seçeriz.	27,9	57,9
Kader denilen bir hâdise yoktur, insan fiilini kendisi yapar.	6,0	3,9

2.1.6. Halk İnançları Boyutu

Halkın gündelik ve kimi zaman dini hayatlarında önemli yer tutan bazı kabuller vardır. Mezkûr kabullerin halk arasındaki yerleri oldukça sağlamdır. Bunlar genel olarak halk inançları ya da bâtil inanç olarak adlandırılır. Bunların önemli bir kısmı evrensel özelliğe sahip olup oldukça yaygındır. İçinde yaşadığımız toplum için nazar, sihir, muska, gece tırnak kesme gibi inançları bu kategoride değerlendirmek mümkündür. Ekseriyetle bu tür inançlar var olduğu kabul edilen doğaüstü güçlerle çeşitli vesilelerle ilişki kurma ve onlardan gelebilecek menfaatleri elde etme, verebilecekleri zararlardan ise uzak kalma temeline dayanır.

Zamanın ilerlemesi ve etki alanlarının genişlemesiyle halk inanç ve âdetleri bazen çeşitli şekillere bürünüp çıkış noktalarından çok farklı konumlara gelebilirler. Başlangıçta noktasında inançla hiçbir alakası olmayan bir söz veya bir davranış zamanla inanç haline dönüşebilir. Belki de ilk kuşağın sadece bir tedbir ve bir önlem olarak aldığı bir hareket, bir davranış, daha sonra gelenler tarafından içeriği ya da yapılış illeti doğru olarak anlaşılmadan sırf görünüşünden hareketle veya atalarının yolu olması iddiasıyla kutsanmaya başlanabilir. “Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız’ dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!”²⁹ “Onlara ‘Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin’ dendiğinde, “Atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter” derler. Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda gitmeyen kimseler olsa da mı?”³⁰ İşin daha ilginç yanı kutsanmaya paralel olarak bu inanç ya da uygulamaya riayet etmeyenler kınama ve yerilmeyi hak eder. Zamanla mezkûr inançların üzerleri kalın sırlarla kaplanır. Geldiği noktada artık bu inançlar sorgulanamaz. Halk inançları belki de bu özellikleriyle her devirde ve her seviyeden insanların ilgisini çekmiştir.

Bilimin ilerlemesiyle inançların zayıflayacağını ve daha önemlisi sonunda tamamen insanlığın gündeminden düşeceğini söyleyenler vardır.³¹ Ancak günümüz için durumun böyle olmadığı yapılan araştırmalar göstermektedir. Modern dünyada bırakalım ilahi dinlerin akâid prensiplerine inananların azalacağı beklentisini, halk inançları dediğimiz ve aslı esası olmayan inançlar bile, modern bilimin ve aydınlanmanın vatani olarak kabul edilen ve gelişmiş olduğu ifade edilen ülkelerin vatandaşları da dâhil olmak üzere yaygınlığını sürdürmektedir. Halk kendisini çaresiz hissettiği zamanlarda hatta bazen farklı çözüm yolları araştırmadan problemlerini çözmek için halk inançlarına sarılarak bütün canlılığıyla bu inançların günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

²⁹ el- Bakara 2/170.

³⁰ el-Mâide 5/104

³¹ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği-Bilim ve İman*, çev. H. Zafer Kars (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985), 87.

Çok eski çağlarda ve farklı uygarlıklarda halkın teveccühünü kazanan ve günümüzde de canlılığından hiçbir şey kaybetmeyen halk inançlarından birisi, nazar (kem göz) inancıdır. Nazar Arapça bir kelime olup bakmak, tefekkür etmek, görmek anlamına gelir. Terim olarak ise bakışlarında özel bir tesir bulunduğu inanan kişilerin herhangi bir nesneye kıskanarak, imrenerek veya hayranlıkla bakmaları sonucu bakılan nesneye olumsuz anlamda etki etmesidir.³² Bu tesir oldukça güçlüdür. Nazarın metrelerce uzaklıktan bir nesneyi etkileyebileceğine inanılır.³³ İslâm dini bağlamında halk inançlarından nazarın konumu biraz farklıdır. Nitekim Hz. Peygamber'den nazarın gerçek olduğuyla ilgili bazı rivayetler nakledilmiştir.³⁴ Halk arasında nazar inancının yaygın olduğunu yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Nitekim bu hususu farklı çalışmalarda görmek mümkündür. Nazara inananların oranları neredeyse dinin temel esaslarına inananların oranlarına yakındır. Bu bölümde katılımcılara halk arasında sık rastlanan bazı halk inançlarına ilişkin sorular yöneltilmiştir.

2.1.7. Nazara İnanç

Tablo 6: Nazara İnanıyor musunuz?

	I.A %	II.A %
Evet	88,4	82,7
Hayır	11,1	12,3

Yaptığımız ilk araştırmada nazara inandığını söyleyenlerin oranları %88,4, ikinci çalışmada ise %82,7'dir. Bu özellikle birinci araştırma açısından temel iman esaslarına inandığını beyan edenlerin oranına oldukça yakın sayılabilecek bir rakamdır. Cinsiyet açısından sonuçlara bakıldığında, sırasıyla erkeklerde nazara inanma oranının %85,5,- % 84,9 ve kadınlarda ise %92,1 - %89,3 olduğu tespit edilmiştir.

2.1.8. Muska Yaptırma

Tablo 7: Muska Yaptırdınız mı?

	I.A %	II.A %
Evet	13,3	13,9
Hayır	85,2	84,4

Tılsım ve muskanın fetişizmden kaldığı sık vurgulanan bir husustur.³⁵ Fetişlerin (put, uğurlu olduğu kabul edilen nesne) olağan dışı ve tabiatüstü gücü haiz olduklarını kabullenen insanlar, uğurlu

³² Salime Leyla Gürkan, "Nazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/443.

³³ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999), 104.

³⁴ Konu ile ilgili bazı hadisler için bak. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Tıp", 36; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Selâm", 42; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Tıp", 15.

³⁵ Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1988), 44.

olduğunu varsaydıkları bazı nesnelere bir şekilde yanlarında muhafaza ederek, bu nesnelere kendilerini çeşitli olumsuzluk ve karşılaşılması istenilmeyen felaketlerden koruduğuna inanırlardı. Zamanın ilerlemesiyle bu eşyalardan bazılarının yerlerini üzerine farklı yazıların yazıldığı veya değişik sembollerin çizildiği kâğıtlar yani muskalar almıştır. Çağlar boyu varlığını sürdüren bu inançlar zamanla yayılmış ve hemen her toplumda görülmeye başlanmıştır.

Çok eski çağlardan beri bilinen muskanın Türkler arasında oldukça önemli bir yeri vardır. Muskayı yanlarında buldurana mutluluk getirdiğine inanılırdı. Bu işleri, hastalara şifa verdiği, ruhları bedenlerine tekrar iade ettiğine, Tanrıya ulaşma imkânı olduğuna ve kendilerine ateşin zarar vermediğine inanılan şamanlar üstlenirdi. Şamanlar Müslüman olduktan sonra da toplum içindeki statülerini sürdürmüşler, kullandıkları şaman dualarına bazı İslâmî motifler ilave ederek insanları kötülüklerden, fenalıklardan ve şeytandan uzak tutmaları amacıyla muska (bitig) yapmaya devam etmişlerdir.³⁶ Böylece muskaya olan inanç, Türklerin yeni dinleri zamanında da devam etmiş, fakat içerik olarak bazı değişikliklere uğramıştır. İlave edilen yeni eklemelerle muska inancı toplum içindeki yerini sağlamlaştırmış ve neredeyse tamamen dinî bir hüviyet kazanmıştır. Gerçekte ise muska bulundurma konusunda herhangi bir ayet mevcut değildir. Bugünkü yapılaş şekilleriyle ise muskanın İslâm diniyle bir alakası yoktur.³⁷ Muska yapma ya da benzer işlerle iştigal edenler Osmanlı devrinde de yaygın bir şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. O kadar ki mevzu zaman zaman şikâyetlere konu olmuştur. Ancak yapılan şikâyetler daha çok bunları yapanların davranış tarzları ve halkı dolandırmalarıyla ilgili olup özünde muskanın kendisiyle alakalı değildir. Yapılan şikâyetlerin artması üzerine tılsım, muska ve fal gibi konuları ihtiva eden kitaplar zaman zaman yasaklanmış olsa da çeşitli nedenlerle beklenen sonuç alınamamıştır.³⁸

Ankete katılanlar arasında muska yaptırdığını söyleyenlerin oranı birinci araştırmada %13,3 ikincisinde ise %13,9 olarak (Tablo 7) gerçekleşmiştir. Muska yaptırmayanların oranı sırasıyla %85,2 ve % 84,4'tür. Muska yaptıranlara cinsiyet açısından bakıldığında, muska yaptıranların oranlarının erkekler arasında %16,8, - %18,1 kadınlarda ise %10,0 ve % 10,3'tür.³⁹ Her iki araştırmada da muska yaptıranların oranları birbirine yakındır. Yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz verilere göre söyleyecek olursak tahminlerin aksine erkeklerden muska yaptıranların oranları kadınlardan daha fazladır. Nitekim gerçekleştirilen diğer bazı çalışmalarda da muska yaptırma konusunda erkeklerin ilk sırada geldiği görülmektedir.⁴⁰ Eğitim açısından ise her seviyesinden insanların muska yazdırmaya teşebbüs ettikleri görülmektedir. Bu yapılan farklı çalışmalardan ortaya çıkmaktadır.⁴¹

2.1.9. Uğur ya da Uğursuzluğa İnanç

Bazı canlı ya da cansız yaratıkların insanların hayatları üzerinde tesirleri olduğuna inanç çok eski çağlardan beri hemen bütün toplumlarda ve çeşitli din mensupları arasında yaygındır. Örneğin kimi

³⁶ Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri* (İstanbul: y.y., 1968),34.

³⁷ Müslüman düşünürlerden bazılarının göre muska önceleri yasaklanmış ancak daha sonraları muhteviyatının Kur'ân ayetlerine uygun olma kaydıyla müsaade edilmiştir. Bak. Fazlur Rahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*, çev. A. Bülent Baloğlu - Adil Çiftçi (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997), 50.

³⁸ Ayşe Yanardağ, "Osmanlı Devlet'inde Islahatlar Bağlamında Muska ve Falcılıkla Mücadele Örnekleri", *Milli Folklor* 117 (2018), 102-119.

³⁹ Karaçoban, Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları, 221.

⁴⁰ Köktaş, Türkiye'de Dinî Hayat, 104-105.

⁴¹ Köktaş, Türkiye'de Dinî Hayat, 105.

toplumlarda bazı kuşların uçuş şekillerinden ya da ses çıkarmalarından uğur veya uğursuzluk manalarında çıkarımlarda bulunulur. Kur'ân'da uğursuzlukla ilgili ifadeler yer almaktadır. Bu ayetlerde dile getirilen husus halkların kendilerine gelen ve kendilerini hayra çağıran davetçileri uğursuz olarak itham etmeleridir.⁴² Kur'ân'a göre her şeyin yaratıcısı Allah'tır. Yarattıklarının tamamını ise kendilerinin tabi oldukları yasalar (sünnetullâh) çerçevesinde varlıklarını devam ettirmektedirler. Aslında uğur-uğursuzluk nesnelerin kendilerinde ya da hareketlerinde değildir. Bu sonuçlara insanlar kendi yorumlarıyla ulaşmış, takip eden nesiller de bunları devam ettirmiş, sonunda bunlar nesilden nesile tevarüs eden vazgeçilmez inançlar kategorisine girmişlerdir. Hz. Peygamberden rivayet edilen bazı hadislerde uğur-uğursuzluk şiddetle reddedilmiş ve hatta doğal olaylardan uğur-uğursuzluk anlamında sonuçlar çıkarmanın şirk olduğu ifade edilmiştir.⁴³ Bunun yanında Hz. Peygamberden, örneğin kadın, ev ve atta uğursuzluk bulunduğu şeklindeki ifadeler, Hz. Ayşe tarafından kesin bir dil ile reddedilmesine rağmen Müslüman toplumlar arasında da bu inanç tarih boyunca varlığını hep muhafaza etmiştir.⁴⁴

Çalışmada her gruptan insanda uğur-uğursuzluk inancına sahip bireylerin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu inanca sahip bireylerin birinci araştırmadaki oranı %27,4, ikincisinde ise %36,2'dir. Verilerden hareketle her eğitim seviyesinden insanlar arasında bu tür inancın mevcut olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim uğur ve uğursuzluğa olan inanç her iki araştırmada sırasıyla ilkökul mezunlarında %29,9 - %26,9, ortaokul mezunları %31,4 - %38,5, lise mezunları %24,0 - %39,5 ve üniversite mezunları arasında ise %24,0 ve %36,9'dur.

Tablo 8: Her Hangi Bir Olay Ya da Şeyin Uğurlu - Uğursuz Olduğuna İnanıyor musunuz?

	I.A %	II.A %
Evet	27,4	36,2
Hayır	71,6	62,1

2.1.10. Cinlerle İlgili İnançlar

Tablo 9: Cinlerin İnsanlara Zarar Verebileceğine İnanıyor musunuz?

	I.A %	II.A %
Evet	61,8	63,0
Kararsız	20,1	18,1
Hayır	17,6	18,1

Halk inançları günümüz dâhil olmak üzere dünyanın her coğrafyasında tüm milletler arasında yaygın olduğunu belirtmiştik. Bunları yapılan çeşitli araştırmalardan biliyoruz. Ancak hangi inancın halk inancı kategorisine gireceği tartışmaya açıktır bir konudur. Zira inançlar ancak inanan kişileri

⁴² el-A'râf 7/130-131; en-Neml 27/45-47; Yâsîn 36/13-19.

⁴³ Buhârî, "Tıp", 45, 48, "Vasaya", 33, Ebû Dâvûd, "Tıp", 24.

⁴⁴ Uğur ve Uğursuzluk hakkında bk. Çelik, *Halk İnançları*, 146.

bağlar. Doğrulukları çoğu zaman subjektif olup müntesipleriyle sınırlı kalmaktadır. Bu doğrultuda cinlere inanma bazılarında göre aslı esası olmayan tamamen kuruntulara dayalı bâtil bir inançtır. Halbuki İslâm açısından durum çok farklıdır. Cinlerin mevcudiyeti Kur'ân ile sabit olup inkârları mümkün değildir.⁴⁵ Hadislerde de birçok yönüyle cinlerden bahsedilmiştir.⁴⁶ İslâm tarihine bakıldığında ise tarihi süreç içerisinde, daha çok cinlerle irtibatı ve onlara nüfuz yollarını konu edinen azâim ilminin teşekkül ettiğini görmekteyiz.⁴⁷ Bu araştırmada halk inançları bağlamında cinlere iman değil, insanlar tarafından onlara biçilen fonksiyonlardan sadece birisi; insanlara zarar verip veremeyeceklerine olan inançları sorgulanmaktadır.

Katılımcıların çoğunluğu cinlerin insanlara zarar verebileceğine inanmaktadır. Bunların oranları sırasıyla %61,8 ve %63,0'dır. Cinlerin insanlara zarar verebileceğine inmayanların oranı %17,6 ve %18,1 konu hakkında kararsız olanlar ise %20,1 ve % 18,1'dir.

2.1.11. Büyü ile İlgili İnanç ve Uygulamalar

Tablo 10: Dindar Bir Müslümanın Büyü, Muska, Kurşun Döktürme Gibi Şeylerle Meşgul Olmaması Gerekir.

	I.A %	II.A %
Katılıyorum	56,0	67,4
Kararsızım	7,8	8,6
Katılmıyorum	35,9	22,8

Çıkış itibarıyla Müslümanlık öncesi dönemlere ait olan büyü, kehanet, falcılık ve muska Türkler arasında da yaygındı. Nitekim şamanların ruhlar, tanrılar ve cinlerle ilişki kurabildiğine inanılırdı. Şamanlar büyü yapar, efsunlu sözler söyler, kehanette bulunurlardı. İnsanın içinden geçenleri bildiklerine inanılırdı. Gaybî bilgilere vakıf oldukları düşünülen şamanlar mücehhez oldukları bu özelliklerle hastalıkları tedavi ederlerdi.⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm tarafından yasaklanmasına rağmen⁴⁹ tarih boyunca Müslümanlar arasında sık görülen büyü ve benzeri inançların günümüzde de halk arasında yaygın olduğunu biliyoruz.⁵⁰ Hatta bir kısım insanlar büyüye inanma gerekçelerini “Kur'ân-ı Kerîm’de olduğu için”⁵¹ diyerek bu inançlarının kaynağını Kur'ân’a dayandırmaktadır.⁵² Deneklerin, yapılaş tarzları genellikle tevhidî inanişle bir arada bulunamayacak yapıya sahip olan “büyü, muska, kurşun döktürme gibi uygulamalarla Müslümanların meşgul olmaması gerekir” cümlesine katılıp katılmaması önemlidir. Verilen cevapların yüzdelik dilimleri ilk çalışmada %56,0 ikinci çalışmada

⁴⁵ el-En'âm 6/130; el-Hicr 15/26, 27; en-Neml 27/39; ez- Zâriyât 51/56; el- Cin, 72/1, 2.

⁴⁶ Buhârî, “Salah”, 75, “Süccüdü'l-Kur'an”, 5; Müslim, “Salah”, 149, “Zühd”, 60, “Mesâcid”, 39.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, “Azâim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/299.

⁴⁸ Hikmet Tanyu, “Büyü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/503.

⁴⁹ el-Bakara 2/102.

⁵⁰ Tanyu, “Büyü”, 6/504-505.

⁵¹ Sihir daha geniş kapsamlı olmakla beraber büyü ile eş anlamlı olarak kullanılır. Sihir ve büyüün zararlarını anlatan ve yasaklayan çok sayıda ayet vardır. Bunlardan bazıları için bk. el-Bakara 2/102, el- Mâide 5/100, el-A'râf 7/106-122, Yûnus 10/77, el-İsrâ 17/47, en-Neml 27/13, el-Felak 113/4.

⁵² Mehmet Tayfun Amman - Sümeyye Demircioğlu, “Sakarya Üniversitesi Öğrencilerinin Büyü ve Fala Yönelik İnanç ve Uygulamaları”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 5/11 (2019), 310.

%67,4 iken dindar Müslümanların bu tür işlerle meşgul olmaması gerekir kanaatine katılmayanların oranları %35,9 ve %22,8'dir.

Katılımcıların “Büyünün gerçek ve etkili olduğu inancına katılıyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar içinde ilk sırada bu ifadeye katılanlar yer almaktadır ki bunların oranları %46,7 ve %46'dır. İkinci sırada ise %31,2 ve %31,8 ile büyüünün gerçek ve etkili olduğuna inanmayanlar yer almaktadır. Soru hakkında kararsızların oranları %20,6 ve %19,8'dir.

Tablo 11: Büyünün Gerçek ve Etkili Olduğu İnancına Katılıyor musunuz?

	I.A %	II.A %
Katılıyorum	46,7	46
Kararsızım	20,6	19,8
Katılmıyorum	31,2	31,8

2.1.12. Gayb ile İlgili İnanç

İslâm akâidine göre henüz gerçekleşmemiş olayları yani gaybı bilecek olan sadece Allah'tır.⁵³ Hangi hususların gayb mefhumu içerisinde olduğu tartışılmakla beraber beşerin sahip olduğu akıl ve duyuyla henüz gerçekleşmemiş olayları (gayb) bilme imkânı yoktur. Bununla beraber Allah kullarına bildirmek istediği gaybî bilgileri dilediği bazı mümtaz şahsiyetlere bildirebilir.⁵⁴ Bunun yolu da çeşitli şekilleriyle vahiydir. Vahyin dışında gaybı bilme imkânı yoktur.⁵⁵ İlk çalışmada katılımcıların, %13,9'luk bir bölümü (Tablo 12) ikinci çalışmada ise %10,1 gaybı Allah'tan başkalarının da bilebileceğini beyan etmiştir. Gaybı hiç kimsenin bilemeyeceğini ifade edenlerin oranları sırasıyla %83,9 ve %77,2'dir.

Tablo 12: Gaybı Aşağıdakilerden Hangileri Bilebilir?

	I.A %	II.A%
Medyumlar	1,8	1,7
Din adamları	2,3	2,2
Velifler (Şeyhler)	4,0	3,9
Bilim adamları	4,8	1,7
Hiçbiri	83,9	77,2

2.1.13. Yatırlarla İlgili İnanç, Kanaat ve Davranışlar

Yatır, türbe, ziyaret bunlar hemen hemen eş manada kullanılan kelimeler olup diğer insanlardan farklı oldukları kabul edilen “ulu” kişilerin kabirlerini ifade etmek için kullanılırlar. Buralarda

⁵³ el-En'âm 6/59; Yûnus 10/20; Hûd 11/123; en-Nahl 16/77; el-Kehf 18/26; en-Neml 27/65; Fâtır 35/38;

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/179; el-Cin 72/26-27.

⁵⁵ İlyas Çelebi, *İslâm İnançında Gayb Problemi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1996), 103.

medfûn kişilerin normal insanlardan daha farklı olduklarına inanıldığından öldükten sonra da bu insanların gönlünü hoş tutmak suretiyle dualarına ve daha ötesi aflarına mazhar olabilmek için kabirleri ziyaretgâh haline getirilmiştir. Hatta çoğu yerde bunlar için olmayan kabirler ihdas edildiğinden dünyanın farklı yerlerinde aynı kişi için farklı ziyaretgâhlar ortaya çıkmıştır. Yunus Emre'nin Anadolu'da çok sayıda mezarının bulunması bunun canlı bir göstergesidir.⁵⁶ İslâm dininde genel olarak kabir ziyaretleri teşvik edilmekle beraber, günümüzde yapılan ziyaretlerin önemli bir kısmında sergilenen fillerden buralara yapılan ziyaretlerin amacını aştığı görülmektedir. Nitekim insanların sadece Allah'tan isteyebilecekleri dileklerini burada yatan zatlardan istediği sıkça görülen bir durumdur. İnsanlar bunaldıklarında kabirlere giderek dertlerini dile getirmişler ve bu dertlerden kurtulabilmek için yardım istemişlerdir. Yaptığımız birinci araştırmada arzularının yerine gelmesi için bazı özel olduğu kabul edilen kişilerin mezarlarına yani yatırlara gidip kurban kesmenin gereğine inananların oranının %19,3 ikinci araştırmada ise %15,0 olduğu (Tablo 13) görülmektedir. Yatırlarda kurban kesmenin gereğine inananların ilk çalışmada %39,8'i ikinci çalışmada ise %29,8'i yatırlarda kurban kestiklerini beyan etmişlerdir.

Tablo 13: Birtakım Arzu ve İhtiyaçların Gerçekleşmesi İçin Yatırlara Gidip Kurban Kesmek Gereklidir*

	I.A %	II.A%
Katılıyorum	19,3	15,0
Kararsızım	18,3	17,0
Katılmıyorum	61,1	66,0

Türbe ziyaretinin amacı sorulduğunda önemli oranda ziyaretçinin yatırlara olan ziyaretlerinin, buralarda medfûn kişilerden çeşitli dileklerde bulunduğu ortaya çıkar. Türbelerde dilekte bulunulduğu takdirde bunun gerçekleşeceğine inananların oranının (Tablo 15) birinci çalışmada %7,3 ikinci çalışmada %12,3, gerçekleşmez diyenlerin oranının ise sırasıyla %33,9 ve % 49,9 olduğu görülür. Bu rakamlara göre türbelerde yapılan isteklerin hem gerçekleşeceği hem de gerçekleşmeyeceğine olan inanç artmıştır. Bunun görünen nedeninin kararsızların oranındaki düşme olduğu söylenebilir. Nitekim ilk araştırmada kararsızların oranı %56,5 iken ikinci çalışmada bu oran %34,5' tir.

Tablo 14: Size Göre Türbe Ziyareti Hangi Amaçlarla Yapılmalıdır?

	I.A %	II.A %
Orada yatan zata dua etmek için	57,5	62,4
Âhirette şefaatte bulanmasını dilemek için	18,3	7,2
Bu dünyaya ait bir arzumun gerçekleşmesini talep için	4,0	5,0
Hepsi	9,0	8,1
Hiçbiri	8,0	10,6

⁵⁶ Mustafa Tatcı, "Yûnus Emre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/602.

Ortaya çıkan sonuçları bir başka açıdan değerlendirirsek, türbelerde yapılan dileklerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği ile ilgili soruya müspet ya da menfi cevap verenlerin oranları ilk araştırmada %41,2 ikincisinde ise %62,2'dir. Kararsızların oranı ikinci araştırmada kısmen azalmış görünse de soruya net olarak cevap vermeyenlerin oranının yüksek olduğu görülür. Sonuçlardan hareketle soruya net olarak cevap vermeyen katılımcıların konu hakkında zihinlerinin berrak olmadığını ifade edebiliriz. Bu da inanç ya da kültürlerin izlerinin kolay silinemediğini gösterir. Zira günümüzde varlığına şahit olduğumuz ve halk arasında yaygın olarak ifa edilen ve kutsal olduğuna inanılan kabirlerle alakalı birçok husus ekseriyetle bu topraklara sirayet etmiş eski Türk kültürü ve Hıristiyan tesirleriyle alakalıdır.⁵⁷

Tablo 15: Türbelerde Yapılan Dilekler Hakkında Görüşünüz Nedir?

	I.A %	II.A%
Gerçekleşir	7,3	12,3
Kararsızım	56,5	34,5
Gerçekleşmez	33,9	49,9

Yapılan son anket ışığında halk tarafından türbelere yapılan ziyaretlerin arttığını söyleyebiliriz. Nitekim katılımcılardan "Hiç türbe ziyaretinde buldunuz mu?" sorusuna, hayır cevabını verenlerin oranı sırasıyla, %28,1 ve %20,6 iken (Tablo 16), birkaç kez gidenlerin oranları %60,6 - %68,8 düzenli olarak gidenlerin oranları ise %3,5 ve %5,0'dır. Sonuçlardan anlaşıldığına göre birinci araştırmaya iştirak edenlerin %64,1'i ve ikinci araştırmaya katılanların %73,8'i en az bir defa türbe ziyaretinde bulunmuştur. Bu sonuçlar bazı kabirlere verilen kutsiyet ve bu kutsiyetin Türklerin öz kültürleri ile irtibatı açısından oldukça önemlidir.

Tablo 16: Hiç Türbe Ziyaretinde Buldunuz mu?

	I.A %	II.A %
Hayır	28,1	20,6
Birkaç kez	60,6	68,8
Düzenli olarak	3,5	5,0
Gitmedim gitmeyi çok isterim	7,0	2,8

⁵⁷ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/115; Frederick William Hasluck, *Bektaşilik Tetkikleri*, çev. Ragıp Hulusi (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 52.

Tablo 17: Türbelerden Dilekte Bulundunuz mu?

	I.A % (Dilekte bulunanlar içinde)	II.A % (Dilekte bulunanlar içinde)
Evet	32,5	22,6
Hayır	67,5	54,9

Sonuç

Elbette hareket noktasını bir saha araştırmasının teşkil ettiği bu çalışma tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen bir araştırma olup geçerliği örnekleme grubuyla ve yapıldığı zaman ile mahduttur.

Zaman zaman değindiğimiz üzere yapılan farklı çalışmalarda da görüldüğü gibi inançların; bir kısım şekilsel değişimlere, anlam kaymalarına maruz kalsalar da esasta devamlılık özelliklerinin daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Bahsedilen bu özellikleri dolayısıyla ki Türklerin daha önce sahip oldukları bazı âdet ve gelenekler uzun yıllar unutulmamış ve Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra farklı kalıplara bürünmüş olsalar dahi yaşanan dinî hayat içinde kendilerine bir yer bulabilmişlerdir.

Çalışmalardan çıkan sonuçlara bakıldığında, temel dinî inançlara ait verilerin oldukça yüksek olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Özellikle Allah'a inanç konusu böyledir. Örnekleme grubu içinde hiçbir şüphe duymadan Allah'a inananların oranı birinci çalışmada %96'5 ikincisinde ise %93,6'dır. Allah hakkında zihninde soru olanları buna ilave edersek bu oran sırasıyla %99 ve %97,5 olur. Allah hakkında aklında soru ya da sorular olduğunu ifade edenleri inançsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Zira bazı şüphelerin imanda olgunluk alameti olduğunu biliyoruz. Allah inancı hakkında sorusu olanları ayrı bir kategori olarak değerlendirsek bile çıkan sonuçlardan hareketle toplumda ateist olma anlamında bir inançsızlığın söz konusu olmadığı görülmektedir. Tepe noktayı Allah'a iman oluşturmakla beraber İslâm dininin diğer itikâdî esaslarına olan inanç da oldukça yüksektir. Öyle ki iman esaslarıyla ilgili konularda inanca sahip olanların oranı her iki çalışmada da hiçbir zaman %90'ın altına düşmemiştir. Bununla beraber, yapılan ikinci çalışmada temel dini esaslara olan inanç oranlarında az da olsa bir düşüş gözlemlenmiştir.

Katılımcıların halk inançlarıyla (yaygın anlamıyla) ilgili sorulara verdikleri cevaplar dinî anlayışlarını ve halk inançlarına bakış açılarını yansıtmaları bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu tür inançlar arasında nazara olan inanç dikkat çekmektedir. Nazara inandığını söyleyenlerin oranları (sırasıyla %88,4 ve %82,7) neredeyse imanın temel şartlarına inananların oranına denk gelmektedir. İslâmî literatürde nazarın etkisi ile alakalı genel olarak lehte bir yaklaşımın olduğu, Hz. Peygamber'den nazarla ilgili haberlerin rivayet edildiği göz önüne alınırsa böyle bir sonucu normal karşılamak gerekir. Ancak uğur-uğursuzluk inancı sonuçlarında da görüldüğü gibi katılımcılar arasında, İslâm dini tarafından yasaklandığı bildirilen bazı inançlara ihmal edilemeyecek oranda inananların olduğu görülmektedir.

Yaygın halk inançları arasında yer alan türbelerden dilekte bulunmaya gelince bu çalışmalarda da bunun yaygınlığı orta çıkmıştır. Nitekim yapılan ilk çalışmaya göre katılımcıların %64,1'i ikinci

araştırmaya göre ise %73,8'i en az bir defa türbe ziyaretinde bulunduğunu ifade etmiştir. Bu sonuçlar Türkler arasında önemli bir yeri olan türbe ziyaretinin hala canlı olduğunu göstermektedir.

Bütün bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi imanın ve inancın bugünün insanının gündeminde olduğu açıktır. Ortaya çıkan verilerden hareketle ifade edecek olursak imanlı bir toplumdan bahsetmek mümkündür. Fakat yine veriler ışığında değerlendirirsek katılımcıların inandığı hususları gereği gibi içselleştirdiğini söyleyecek durumda olmadığımız açıktır. Nitekim katılımcılar arasında, bütün yasaklamalara rağmen gerçekte sahih bir imanla bir arada barınamayacak olan bazı halk inançlarının devam ettiğini müşahede etmekteyiz.

Bu ve benzer çalışmalardan ortaya çıkan sonuçlardan da anlaşılacağı gibi doğru ya da yanlış olması bir yana insanlar inançsız yaşamamaktadır. Bir bakıma onları hayatta tutan ve canlı kılan sahip oldukları inançlarıdır. Çeşitli psikolojik araştırmalarda insanın inanan bir varlık olduğu hususu üzerinde çokça durulmaktadır. Dinî açıdan günümüz insanının problemi, Hz. Peygamber zamanında da görüldüğü üzere inanıp inanmamaktan ziyade sahih inanca sahip olup olmama meselesi çevresinde odaklanmaktadır. İçinde yaşadığımız toplumun inanç sorunu, tarihten tevarüs eden kültürel etkiler, bilgi eksikliği, yanlış bilgilenme ve yönlendirmelerin de katkısıyla, İslâm inanç esasları hakkında Kur'ân'ın içeriğiyle tezat teşkil eden anlayışlara sahip olmasıdır. Sonuç olarak, her ne kadar toplumda İslâm'ın en temel prensibi olan Allah'ın varlığına iman etme konusunda bir problem görülmesi de onun etrafında oluşan dinî hayatta çeşitli sorunların olduğu bir gerçektir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed. *Risâletü't-Tevhîd*. haz. Reşîd Rızâ. Kahire: Dârü'l-menar, 2. Basım, 1366/1947.
- Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2. Basım, 2002.
- Amman, Mehmet Tayfun - Demircioğlu, Sümeyye. "Sakarya Üniversitesi Öğrencilerinin Büyü ve Fala Yönelik İnanç ve Uygulamaları". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 5/11 (2019), 293-323.
- Arslan, Mustafa. "Popüler Dindarlık Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/1 (2003), 97-116.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1999.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Çelebi, İlyas. *İslâm İnançında Gayb Problemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- Çelik, Ali. *Halk İnançları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1995.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması*. Ankara: y.y., 2014.
- Dokur Ayşe - Duran Mehmet Abdullah-Meydan Hasan, "Türkiye'de Dindarlığın Görünümü: Dünya Değerler Araştırması Üzerine Boylamsal Bir Analiz", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 21/2 (2021), 733-768. <https://doi.org/10.33415/daad.948559>
- Duverger, Maurice. *Sosyal Bilimlere Giriş*. çev. Ünsal Oskay. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 4. Basım, 1990.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Er, İzzet. *Din Sosyolojisi Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Fazlur Rahman. *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp*. çev. A. Bülent Baloğlu - Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1997.
- Fazlur Rahman. *İslâm ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaşoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği-Bilim ve İman*. çev. H. Zafer Kars. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- Garaudy, Roger. *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1991.
- Günay, Ünver. *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı, 1999.
- Gürkan, Salime Leyla. "Nazar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/443-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hançerlioğlu, Orhan. "Boş İnanç". *Felsefe Ansiklopedisi*. 1/191-192. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.
- Hasluck, Frederick William. *Bektaşilik Tetkikleri*. çev. Ragıp Hulusi. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

- Karaçoban, Ethem. Gebze ve Çevresinde Yaygın İnanışlar ve Kelâm Açısından Kaynakları. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Kesler, M. Fatih. “Kur’ân-ı Kerim’in Evrenselliği ve Tarihselliği”. *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 14/1, (2001), 23-32.
- Kılavuz, Ahmet Saim - Yücedoğru, Tevfik. *Üniversite ve Köy Gençliğinin İnanç Problemleri Üzerine Alan Araştırması*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1998.
- Konda Araştırma ve Danışmanlık (KONDA). *Gündelik Yaşamda Din Laiklik ve Türban Tartışması* (Aralık 2007). <https://konda.com.tr/uploads/2007>
- Köktaş, M. Emin. *Türkiye’de Dinî Hayat*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- Marmara Üniversitesi Nüfus ve Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi. “Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık”. Erişim 13 Temmuz 2023. https://nsp.marmara.edu.tr/dosya/nsp/Resimler/Say%C4%B1larla%20Tu%CC%88rkiye%27de%20I%CC%87nanc%CC%A7%20ve%20Dindar%CC%B1k_ebook.pdf
- Magée, Bryan. *Yeni Düşün Adamları*. haz. Mete Tunçay. çev. İlkay Sunar-Hüldan Gürsel. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- Mendeş, Necip Fazıl. *Ortaöğretim Öğrencilerinin İnanç Esaslarını Algılayış Biçimleri -Tuzla Örneği-*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Müslim, Ebü’l Hüseyin Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu’s-sahîh*. 3 Cilt. İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Anadolu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/110-116. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Örnek, Sedat Veyis. *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1973.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım, 1982.
- Sencer, Muzaffer. *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*. İstanbul: y.y., 1968.
- Tanyu, Hikmet. “Büyü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/501-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tatçı, Mustafa. “Yûnus Emre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/600-606. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhîret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 1988.
- Süleyman Uludağ. “Azâim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/299-300. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yanardağ, Ayşe. “Osmanlı Devlet’inde Islahatlar Bağlamında Muska ve Falcılıkla Mücadele Örnekleri”. *Millî Folklor* 117 (2018), 102-119. https://isamveri.org/pdfdrq/D02414/2018_117/2018_117_YANARDAGA.pdf

Yılmaz, Selman. *Türkiye’de Toplumsal ve Dinî Değişimin İzleri*. PDF: Grafiker Yayınları, 2019.